

אין מועד ב' באימהות או האסונות של נינה

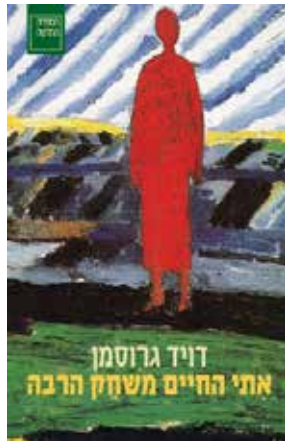
על אתי החיים משחק הרבה מאת דוד גרוסמן

לה בנסיבות חייה והיא מתעקשת לעמוד מאחוריה גם ככלות כל השנים, ומפני שנקודת הראות הזאת מתנגשת ב"אמת" של בתה נינה, גרוסמן בחר לבנות את מעשה התצרף של הסיפור מתוך כמה תודעות, שרק יחד הן מבנות איזו תמונה שלמה. זוהי בחירה חכמה והוגנת, משום שהריקושיטים החדים שעפים מבחירותיה של ורה פוגעים, כאמור, בכל הנפשות הפועלות, מי בפציעות שאפשר אולי להחלים מהן ומי בפציעות אנושות.

אילו בחר הסופר לעצב סיפור כזה דרך תודעה אחת, הוא היה נתקל במעקשיה של "האמת", שנקל להיווכח שאין כמוה להיות סובייקטיבית וחלקית כשהיא מובאת מנקודת ראות אחת, ואין כמוה להיות מורכבת ומעוררת תהייה וספק, חרטה וגאווה, עצב ואבדון, כשהתמונה רב שכבתית. שלוש התודעות האלה מתלכדות לכדי רשומון במובנו הפילוסופי האפיסטמולוגי העמוק ביותר, המבקש לשאול לא רק מהי האמת אלא אם בכלל יש "אמת" או רק "נרטיב". שלוש ולא שתיים; כי גילי הנכדה, שכבר עשתה סרט קצר על קורות משפחתה כשהיתה בת חמש-עשרה, מלווה עכשיו את סיפוריה של ורה בסרט דוקומנטרי שהיא עושה בעידודו של רפאל אביה; והאובייקטיביות כביכול שלה, שלה ושל עין המצלמה, תהיה המעטפת של הסיפור כולו. ורה סומכת את ידיה על הסרט באומרה, "אני יודעת, גילי, שאת אף פעם לא תיתני לאף אחד פה לעקם את הסיפור שלי נגדי", אנחנו, הקוראים, עומדים על המשמר.

אין חולק על העובדות. בחורף 1962 מציע טוביה טובי-הלב, אלמן בן הקיבוץ ואביו של רפאל, לוורה שהגיעה לקיבוץ עם בתה נינה עסקת חבילה, "פאקט" כלשונו: את תחתני איתי ותעזרי לי לגדל את בני ואני אתך לך ולבתך בית. אווה מסכימה, בתנאי אחד - שיהיה ברור לטוביה שרק אהבה אחת היתה לה כל חייה, לבעלה המת, מילוש. תמונתה תהיה תלויה על קיר חדר השינה שלהם תמיד וכל לילה היא תספר לטוביה על האבתה הגדולה למילוש. רפאל, שהיחס שלו לאמו היה נגוע בתמהיל ההרסני של אהבה ורחייה בגלל מחלתה

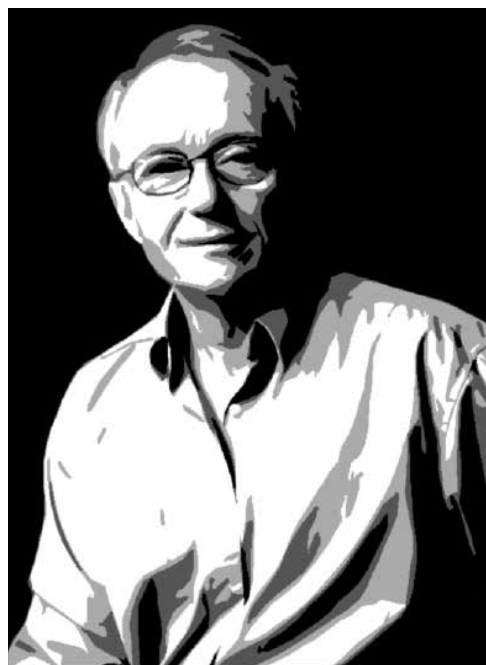
רפאל היה בן חמש-עשרה כשמתה אמא שלו וגאלה אותו מייסוריה. המזל המפוקפק הזה, להיגאל מייסוריהם של אחרים, אינו משחק לאף אחת מהגיבורות הראשיות של אתי החיים משחק הרבה, הרומן החדש המופלא של דויד גרוסמן. פנות שלושה דורות, ורה, נינה וגילי, נידונות לשלם את המחיר שהחיים גבו וממשיכים לגבות מהן, מאז החליטה ורה נובאק להישאר נאמנה לאמת שלה, להיזרק בשלה לגולאג יוגוסלבי באי מרוחק, ובכך לנטוש את בתה הקטנה, להשאיר אותה לברה בעולם.

סיפוריה של ורה נפתח בחגיגה הנערכת לה בקיבוץ לכבוד יום הולדתה התשיעים, בהשתתפות "לדורותיה", כלומר בני משפחתה הקרובה, רובם מצד בעלה השני, טוביה המנוח. על אף אוירת יום ההולדת, השמחה והמחמאות שמרעיפים על ורה גדולים וקטנים - ואשר מדבקותן היא מנסה להתחמק ככל יכולתה - מטען כבד מאוד שורה בחדר; מטען שהופעל כבר מזמן והוא שב ומתפוצץ בעוצמות שונות בלבן של ורה, נינה וגילי. והן אינן הנפגעות היחידות. את האירועים הדרמטיים בחיי השלוש אפשר לתאר כאבני דומינו שהראשונה שבהן נשאר באופן פרדוקסלי לעמוד זקופה בעת המפולת, וזקיפותה-דווקא היא שמפילה את האבנים האחרות בזו אחר זו. בכובד ראשו וברגישותו הנודעת, דויד גרוסמן מנסה לעמוד גם על טיב עמידתה הנוקשה של ורה וגם על טיב החבלות שנחבלו נינה וגילי, וגם רפאל, בצל זקיפותה של ורה - אמה של האחת, סבתה של האחרת.

דמותה ומאורעות חייה של ורה נובאק מבוססים על קורות חייה ועל אישיותה של אווה פאניץ' נהיר שאף ביקשה מגרוסמן ידידה, שיכתוב אותם בספר. מנגד, גרוסמן ביקש לעצמו את החופש האמנותי והרעיוני לאייר את סיפור חייה של אווה כרצונו ולבדוק מהי "האמת" העולה ממנו כהבנתו. על כן הוא השהה את סיפוריה בראשו ובלבו יותר מעשרים שנה, ורק כשהסיפור בער בעצמותיו ישב וכתב אותו. ומפני שזווית הראייה של ורה היא לדידה האמת היחידה שהיתה אפשרית

הסופנית, מתאהב נואשות בנינה, בתה של אמו החורגת. באהבתו אליה ובנישואיו לה מאוחר יותר, רפאל דן עצמו לשכפול כואב של אותם יחסי אהבה-דחייה שהוא חש בצעירותו כלפי אמו, אולם בהיפוך: נינה, הילדה הנטושה שגדלה ופצעי נפשה עמוקים, גוררת אותו לתוך הרסנותה העצמית וכשהיא כבר אמה לגילי היא מגלה את עצמה מחיי שניהם, נכנסת ויוצאת מחייהם; נעלמת לפרקי זמן של שנים שבהן אין היא יוצרת קשר עם רפאל או עם גילי. רפאל, מלאך של ממש, מושיט אליה את ידו פעם אחר פעם, "וככה הוא גם נשאר, עם היד השלוחה, ארבעים וחמש שנה". נינה היא הדמות הטרגית ביותר בספר, מתה מהלכת, אישה

דויד גרוסמן

החבולה וגם לא כשבתה חידדה את שאלת הבחירה - בין נאמנות לגבר מת לבין נאמנות לבתה, החיה, העומדת להינטש לגורלה. לכאורה, נקל לראות לאן תטה הכף אבל ורה היא קיר אטום, היא יעד מבוצר מדי, נימוקיה וטיעוניה פסקניים וגורלה של נינה נחרץ.

גרוסמן מצמיח שתי מטאפורות מעורנות מאוד באדמה החרבה, הקשה, של גולי אוטוק, שוורה התעקשה להלך עליה במקום לגונן על בתה: במציאות האכזרית באי העונשין, ורה מועברת בעבודות פרך סיזיפיות עד שיום אחד היא לוקה בעיוורון זמני בשמש הקופחת. עיוורונה הוא רמז דק כמובן לכך שאולי התפיסה האידיאולוגית והעקרונית החדה

שלה והמוסריות שלה נעלות (היא מסרבת להכות אסירות אחרות בגולאג כדרישת הסוהרות לשם "חינוך-מחדש" גם כשהיא נענשת על כך קשות) אבל "הכתם העיוור" מונע ממנה לראות את מה שעמד על כף המאזניים: בתה הקטנה.

באחת הסצנות מכמירות הלב בספר, בעת שוורה לוקה בעיוורונה הזמני ואינה כשירה לעבודת גלגול הסלעים הקשה, אחת הסוהרות מכריחה אותה לעמוד שעות, יום אחר יום, לתכלית מסוימת, שלא תפורט כאן, שלא לחבל בהנאת הקריאה; אבל מה שוורה עושה בלי דעת מחמת סמאונה, מהדהד את חייה של נינה בצל אישיותה של אמה ובצל אמיתותיה. אם ורה היא דמות גאה כמו מטרגרדיה יוונית, הרי שנינה היא הגילום של הטרגרדיה. נינה אומרת בפיו, "אין מועד ב' באימהות", והדבר משתמע לכמה פנים - התרסה כלפי ורה אמה שלא הניחה לה לחסות בצלה הטוב, מקום מגונן לילד קטן, ואחר כך, בקרקע המציאות נינה נאלצה לגדול בצלה של האישיות האידיאליסטית, החזקה והפסקנית של אמה. אבל באורח אירוני, "אין מועד ב' באהבה" הוא בומרנג - שחובט באימהות-שלה לגילי, אימהות פגומה, מזניחה ומשחזרת עוולות, ממש כמו אמה בשעתה. על רקע זה גילי מחליטה לנתק את השרשרת של האימהות הפגומה. היא כבר בת שלושים ותשע, ואין לה ולמאיר אהובה ילדים, כי היא לא רוצה ללדת ילדים. בכאוס הזה שהוא חייה של נינה, רפאל הוא מלאך, והדמות הכי יציבה בסיפור. כמעט חצי מאה הוא נאמן לנינה שלו בכל גחמותיה, בכל היעלמותיה. רפאל הוא התגלמותה של האהבה בלא תנאי. הוא תמיד שם, מחכה לה, הוא עוגן וצוק גיברלטר, האדם היחיד בכל העולם הזה שאף פעם לא יפגע בה, ולא משנה מה, ואליו היא חוזרת מכל גלויותיה.

"בלי הבעות" הקפואה בתוכה כמלכת קרח שדבר לא יפשיח את לבה; היא הגלעין הקשה בסיפור הזה, דור הביניים רווי הסבל, ונטישותיה הרפטיביות את בן זוגה ואת בתה הקטנה כמו מוכתבות לה מעומק בל ישוער. לנינה כמו אין בחירה אלא לשוב ולשחזר את הנטישה של אמה שהיא חדר אחד בלבד של הסיפור, סיפור שמעמיד למבחן את המושגים "אהבה", "נאמנות" ו"ביגדיה".

הכל מתחיל כשוורה, בת למשפחה יהודית בורגנית יוגוסלבית, התאהבה במילוש נובאק, קצין פרשים סרבי עני וגוי ונישאה לו למרות התנגדות הוריה, ונמשך בטריפת הקלפים ההיסטורית ביוגוסלביה של אמצע המאה שעברה, עת מילוש והיא נשפים בזרם התהפוכות הפוליטיות והאידיאולוגיות של תקופתם. אבל דומה שהשפעת האירועים ההיסטוריים לא היתה כה מרעת אילולא החל השלטון הקומוניסטי הרוסי להדק את אחיזתו במדינות הלוויין. השליט היוגוסלבי פתח ברדיפות אחר הקומוניסטים-מבית, מילוש הפטריוט נאסר, הואשם בכגידה ובאין לו מוצא התאבד בכלא. מיד אחר כך ורה נעצרה, דבר מותו של מילוש הוטח בה והיא התבקשה לחתום על מסמך המעיד על בגידתו בארצו. או שתחתמי, אמר לה החוקר, או שלא תראי את הבת שלך יותר. ורה סירבה לבגוד במילוש והושלכה אל גולי אוטוק, אי עונשין מסולע וצחיח לנשים בים האדריאטי. נינה הקטנה נותרה לבדה בעולם, יתומה מאב ויתומה דה-פקטו מאמה, ועברה לחסותה המתאכזרת של דודתה, אחות אמה. אלה רגעים קריטיים בחיי האם והבת, שיאפילו על הכל: ורה עשתה בחירה מהגיהנום בין נאמנותה של אם לבתה לבין נאמנותה של אישה לעצמה ולאהובה המת. ורה מעולם לא התחרטה על כך, לא כשנינה עימתה אותה שוב ושוב עם מכאוביה-שלה, עם נפשה

אווה פאניץ' נהיר, צילום מסך

בפרובנס. גילי - המתבוננת בכל בדרך עדשת המצלמה, זו ששמה הוא כמעט ציווי, כלומר "שמחיי!" תהיי נורמלית, החיים קצרים, תהיי את בת הדור שמאחה את הפצעים ומגליד ומכריא אותם - שוקלת כאמור להשיג את המטרה הזאת על ידי חיתוך חה, הוויתור על לידת ילדים. מפני שאי אפשר להחלים מטרגריות כמו של ורה ושל נינה בתה, אפשר רק לעצור את השושלת. ומה יישאר? יישאר רק התיעוד של מה שהיה, אוסף קטעים מצולמים, שמנסים לספר סיפור. סיפור, לא את האמת. כי אין כמו פריים לשים את האמת בפרספקטיבה, לפעמים צרה או לא מודעת, בוודאי נבחרת; לעגל או לרבע אותה כאוות הנפש או כצרכיה, להשתמש בחומרים מסוימים ולחתוך אחרים. מהו תיעוד? שואל גרוסמן, המבקש לעצמו את הרווח שבין ורה נובאק לאוה פאניץ' נהיר, לנשום שם את נשימותי-שלו. ברווח הזה גם נינה וגילי "נושמות". נינה אולי תמצא שלוה כפויה בשכחה, ובינתיים, בקיומו של הסרט שיתן לה את ההרגשה שהיא משהי, וסוף-סוף "ייהיה לה סיפור"; גילי הסכימה לצלם את סרט בתנאי שהוא יהיה "סרט שלה", בדיוק כמו גרוסמן כתב את הספר בתנאי שהסיפור יהיה "שלו", והוא שלה והוא שלו, והוא מרומם את הרוח ומעצים את הכאב ואת השאלות שאין להן תשובה אחת נכונה, והוא נקרא בנשימה עצורה. ברגע שגמרתי לקרוא את הספר העברתי את האיפוד לעמוד הראשון והתחלתי לקרוא אותו שוב, מההתחלה.

ההרסנות הרב דורית הזאת מקבלת אמפליפיקציה קודם כל ביחס של נינה לגוף שלה ולמיניות שלה, בעיקר בתקופות שבהן היא נעלמת לבתה מחוסר אוניה, ולרפאל מפני "ההתמסרות שלו שעוררה בה אימה". לעתים היא בורחת ממש עד לקצה העולם, חיה חיים עלומים, על חלקם איננו יודעים דבר ואילו על חלקם אנו יודעים שהם חיים כפויים שיש בהם הפקרות מתריסה, והזרה קשה.

בהקשר זה עלתה בי במהלך הקריאה תהייה שלא קיבלה בכתוב מענה שיניח את הדעת: נינה היא אישה חלשה חזקה באופן סותר, אך כל ינותק. בעיני רוחי ראיתי את גרוסמן גוחן אל דפיו, תר אחר מניפסטציה הולמת להרסנות הפנימית של הגיבורה שלו, עד שלבסוף הוא מעצב עבורה את המוכנות שלה, הבזה והבוזיה, להמיר את מכאובי לבה וגופה ביחסי מין קריירוח ונעדרי אהבה והנאה, עם גברים זרים מזדמנים. לאחד מהם, גבר קוריאני בתקופת שהותה בירושלים, היא ממש מאפשרת לסרסר בה. הוא שולח אותה "לשכב עם גברים זרים ולחזור ולספר לו איך זה היה", וכשרפאל (שכל חייו מתעד במצלמה פרמגנטים מחייה) שואל אותה "איך זה מרגיש", נינה עונה, "כמו לשתות מים מכוס פלסטיק ולזרוק". הבחירה הסיפורית הזאת עוררה בי תהייה משום שגרוסמן יכול היה לתעל את ההרס העצמי של נינה אל הגוף באשר-הוא-גוף, למשל היא יכולה היתה לחתוך את זרועה עד זוב דם, פעולה נוראה וקיצונית כשלעצמה, אבל הוא בחר בגרסה הרווחת של הרסנות נשית שמפנה את הבוז ואת הכאב אל המיניות, אל הפח היקוש הזה, המשוואה החבוטה שהרס עצמי של אישה שווה זנות או הזניה. אמהר לחדד, נינה אינה זונה ממש, אבל די כמה שהיא עושה לגרום לגילי לומר, "אני אשכרה שואלת את נפשי למות כשהיא מדברת על חיי המין שלה". נינה מזנה את גופה ואת נשמתה באדישות, בקור ובכוז עצמי לא רק כי היא זקוקה למעשים קיצוניים כדי "להרגיש", אלא מפני שהיא מושאה של התפיסה שההרסנות העצמית האולטימטיבית של אישה מושגת באופן האפקטיבי ביותר באמצעות הגוף שלה ובאופן ספציפי יותר, באמצעות המיניות שלה.

לטובת הסרט התיעודי של גילי, ורה הקשישה מסכימה לעשות מעשה אמיץ, לחזור ולבקר באי העונשין ולתת תשובות לשאלות הקשות שנשארו תלויות באוויר כל השנים. המסע לאי הוא שיאו של הספר. ואולם במהלכו מתבררת האמת המרה: ורה אינה חוזרת בה מדבר. שוב ושוב היא חורצת כי אינה מתחרטת, שאילו אולצה לחזור על הכל, היא היתה עושה בדיוק אותו הדבר. בגילי אוטוק גם מתברר גודל החטא וגודל עונשו: לנינה, שחזרו הבעותיה עד שרפאל מתפתה לקוות שהיא "חזרה", במובן העמוק ביותר, ממתנה גלות חדשה, מתודעתה, בשל מחלת השיטיון המתחילה לתעתע בזיכרונה. הידיעה שאולי רק בשכחה המתרגשת עליה היא תמצא שלוה היא אכזרית וטרגית. באחד משיאי הספר, נינה פונה למצלמה ומדברת אל עצמה, מזכירה לעצמה העתידית שלא תזכור דבר - איך היתה, כמה אהבה את רפאל, את הסודר שקנתה